

УДК 343.27

DOI 10.32755/sjlaw.2020.03.079

Єрмак О. В.,

кандидат юридичних наук, головний науковий співробітник
відділу наукової діяльності та міжнародного співробітництва,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-1872-0383;

Супрун Г. Г.,

магістрантка,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-2819-2118

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ ТА ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Статтю присвячено дослідженню примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх в Україні та зарубіжних країнах. Здійснено порівняльний кримінально-правовий аналіз поняття і видів примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх, які передбачені Кримінальним кодексом України (далі – КК України) з аналогічними нормами кримінального законодавства зарубіжних держав, що регламентують питання спеціальних кримінально-правових заходів щодо осіб, які на момент вчинення кримінального протиправного діяння не досягли вісімнадцятирічного віку.

Ключові слова: кримінально-правові заходи, примусові заходи, неповнолітні, виховний характер, примусові заходи виховного характеру.

Постановка проблеми. На сьогодні доведено, що кримінально-правовий вплив у формі покарання може бути не достатньо ефективним у кримінально-правовій системі в цілому. Водночас Кримінальним кодексом України передбачено й інші примусові заходи щодо неповнолітніх правопорушників, які призначаються судом як альтернативні щодо покарання. Разом з тим слід зазначити, що система примусових заходів щодо неповнолітніх є досить недосконалою та потребує особливої уваги, зумовленої вразливою категорією осіб, до якої альтернативні покарання заходи кримінально-правового характеру, за можливості, рекомендують застосовувати міжнародні правові документи в галузі захисту прав дітей (ч. 2 ст. 25 Загальної Декларації прав людини від 10 грудня 1948 р., ч. 3 ст. 10 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16 груд-

ня 1966 р., Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29 листопада 1985 р. та ін.) [1, с. 8, 11, 87]. Необхідність вдосконалення законодавчого забезпечення прав неповнолітніх засуджених на продовження освіти і професійного навчання визначено як один з напрямів підвищення ефективності запобігання злочинів і реабілітації засуджених та вдосконалення системи виконання покарань (абзац 3 п. 5.11 Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, затвердженої Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015) [2].

Усвідомлення необхідності особливого правового ставлення до неповнолітніх, зокрема і в кримінально-правовому аспекті, відбувалося досить повільно, тому проблематика застосування до неповнолітніх злочинців заходів виховного характеру є не повною мірою дослідженою. Незважаючи на те, що на сьогодні в нашому законодавстві приділено досить велику увагу імплементації міжнародних стандартів у галузі ювенальної юстиції, слід зазначити, що кожен рік більш як 6,5 тис. дітей вчиняють кримінальні протиправні діяння та понад 3 тис. з них національні суди виносять обвинувальні вироки. Серед такої кількості правопорушень значну частину злочинів становлять корисливі та корисливо-насильницькі злочини. Більша половина цих кримінальних правопорушень є злочинами, що вчинені групою осіб. Не вирішеною проблемою залишається повторність злочинів неповнолітніх [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань, пов'язаних з примусовими заходами виховного характеру щодо неповнолітніх, було приділено досить велику увагу такими науковцями, як Н. Л. Березовська, В. М. Бурдін, Є. М. Вечерова, Л. В. Герасимчук, Т. О. Гончар, Д. В. Карелін, Н. Я. Ковтун, А. А. Музика, Л. М. Палюх, О. О. Северін, Є. С. Назимко, О. О. Ямкова, А. М. Ященко та ін., які присвятили свої роботи дослідженню проблем застосування кримінальної відповідальності щодо неповнолітніх, різних видів покарань, виокремили ознаки та особливості застосування до дітей покарань і заходів виховного характеру.

Можна констатувати, що тема застосування примусових заходів щодо неповнолітніх залишається актуальною, в тому числі і в компаративістській площині наукового пошуку, зважаючи на офіційний характер євроінтеграційного вектору ювенальної політики України.

Метою публікації є проведення порівняльного аналізу примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх відповідно до українського та зарубіжного кримінального законодавства. Завдання праці зумовлюються поставленою метою, тому цей вид роботи містить виокремлення подібних і відмінних ознак у правовій регламентації примусових заходів виховного характеру в українському та зарубіжному законодавстві.

Виклад основних результатів дослідження. Відповідно до вимог ст. 97 КК України неповнолітній, який вперше вчинив кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, може бути звільнений від кримінальної відповідальності, якщо його виправлення можливе без застосування покарання. У цьому випадку суд застосовує до такого правопорушника примусові заходи виховного характеру з метою перевиховання та виправлення такого неповнолітнього, проте, порівнюючи кримінальне законодавство України із аналогічним галузевим зарубіжним, варто зазначити, що як у нашій країні, так і в зарубіжних державах є певні відмінності та особливості [4].

Порівнюючи КК Республіки Болгарія із українським аналогічним законом, слід зауважити, що примусові заходи виховного характеру щодо неповнолітнього, із врахуванням його легковажкої протиправної поведінки, який посягнув на охоронювані КК України соціальні цінності, вчинивши злочин, не має значної суспільної небезпеки, тому суд може ухвалити рішення не засуджувати цього правопорушника. Водночас щодо неповнолітнього можуть бути успішно застосовані заходи виховного характеру відповідно до Закону про боротьбу з антигромадськими виявами малолітніх і неповнолітніх. У цьому випадку суд може призначити заходи виховного характеру з повідомленням про це місцеву комісію з боротьби з антигромадськими виявами малолітніх і неповнолітніх або направити в цю комісію матеріали для застосування таких заходів [5, с. 59]. На відмінну від

болгарського кримінального закону в українському кримінальному кодексі особисті суб'єктивні ставлення правопорушника не впливають на оцінку судом його діяння як у КК Болгарії. Український законодавець у цьому виді правопорушників вбачає необережність як головну та єдиноначальну обставину для призначення цього заходу кримінально-правового характеру щодо неповнолітнього. КК України унеможлиблює застосування примусових заходів виховного характеру при повторному скоєнні злочину неповнолітнім, чим уточнює правило, що примусові заходи виховного характеру можуть застосовуватись лише одноразово до одного і того ж самого правопорушника кримінально-правових заборон [5, с. 59].

У Кримінальному кодексі Латвії неповнолітнім злочинцям, як і в українському кримінальному кодексі, присвячено окремий розділ щодо відповідальності неповнолітніх злочинців, в якому також вказується про те, що до неповнолітніх можливе застосування примусових заходів виховного характеру. Згідно зі ст. 66 Кримінального кодексу Республіки Латвії з урахуванням певних обставин вчинення злочинного діяння та отриманих відомостей про особу винного у вчиненні кримінального порушення, за наявності пом'якшувальних обставин, суд може звільнити неповнолітнього від відбування покарання, призначивши замість цього примусові заходи виховного характеру та, зобов'язавши його (якщо він досяг 15-річного віку, і якщо він має власний заробіток та заподіяна шкода не перевищує однієї мінімальної місячної заробітної плати) відшкодувати заподіяну шкоду потерпілому. Також суд може віддати неповнолітнього на поруки батькам, особам, що їх замінюють заради примусового перевиховання неповнолітнього правопорушника [6, с. 107–108]. На відміну від КК України у КК Латвії зазначено про зобов'язання неповнолітнього обвинуваченого відшкодувати спричинену шкоду потерпілому, але лише за умови, що йому на момент вчинення правопорушення виповнилося 15 років, та він має власний заробіток [6, с. 107–108]. На нашу думку, відшкодування спричиненої шкоди неповнолітнім правопорушником потерпілому є важливою умовою застосування примусових заходів виховного характеру і відновлення в потерпілого почуття

соціальної справедливості, тому вважаємо за доцільне розглянути законодавчу можливість закріплення аналогічної норми у вітчизняному антикримінальному законі.

Хочемо звернути особливу увагу на кримінальний кодекс Швейцарії, адже на відміну від КК України, закон про кримінальну відповідальність Швейцарії передбачає можливість застосування до дітей примусових заходів виховного характеру не тільки за скоєння злочинного діяння неповнолітнім правопорушником, а й за важковиховувану його поведінку. Так, у ст. 91 КК Швейцарії зазначено, що якщо для неповнолітнього потрібен особливий виховний вплив, а саме, коли він є важковиховуваним, бездоглядним або для нього існує серйозна загроза, то компетентний орган ухвалює одне з таких рішень:

1) призначає допомогу у вихованні;

2) може направити його у сім'ю або у виховний будинок [7, с. 140–142].

З виховною допомогою може бути пов'язано і застосування такого карального заходу, як взяття під варту до 14 днів або штраф. Варто зауважити, що неповнолітньому в будь-який час можуть надаватися певні вказівки, особливо в навчанні, опануванні професії, місцеперебуванні, стосовно відмови від вживання алкогольних напоїв і про відшкодування шкоди в певний термін. Таким чином особи, які виховують неповнолітнього, перевиховують його, корегують його поведінку та допомагають йому стати на правильний шлях і знайти себе як особистість. Особи, які надають допомогу у вихованні, зобов'язані піклуватися про те, щоб за неповнолітнім був відповідний догляд. Він повинен виховуватися, навчатися і професійно стверджуватися. Для досягнення позитивних результатів, у тому числі зменшення випадків повторності і рецидиву злочинів неповнолітній повинен регулярно працювати і належним чином проводити свій вільний час, не порушуючи громадський порядок або не вчиняючи нових кримінальних правопорушень, а також витрачати заробіток на власні потреби, які відповідають рівню його розвитку. Проте, якщо неповнолітній виявився особливо зіпсованим або вчинив злочин, або тяжкий проступок, які характеризуються високим ступенем небезпеки або ж він є важковиховуваною дитиною, то орган, який ухвалює рішення,

може посилити примусові заходи і направити підлітка у виховний будинок на термін від двох років і більше, посиливши покарання неповнолітнього [7, с. 140–142].

Варто зауважити, що згідно зі ст. 93 bis КК Швейцарії орган, який виконує покарання, здійснює контроль у всіх випадках за вихованням підлітка і особливим наглядом за ним. Якщо підліток направляється у виховний будинок, то орган, який виконує покарання, може призначити щодо нього застосування заходів у виховному будинку, якщо він досяг сімнадцятирічного віку. Відповідно до ст. 91 або ст. 93 bis КК Швейцарії важковиховуваний підліток направляється у виховний будинок для особливо важковиховуваних підлітків. Орган, який виконує покарання, може направити його в терапевтичну установу із застосуванням примусових медичних заходів, якщо це є необхідним, але залишивши при цьому виховний характер примусових заходів та контроль за його поведінкою [7, с. 140–142].

За ст. 90 КК Республіки Грузія на відмінну від українського закону про кримінальну відповідальність до неповнолітнього можуть застосовуватись примусові заходи виховного характеру лише тоді, коли він сам визнає доцільним застосування примусових заходів, тобто, погодиться на таке їх застосування. Як в Україні, так і в Грузії примусові заходи виховного характеру щодо неповнолітніх можуть застосовуватись лише тоді, коли неповнолітній вперше вчинив злочин не великої тяжкості. Варто зауважити, що відповідно до КК Грузії видами примусових заходів виховного характеру є:

- а) запобігання;
- б) передача під нагляд;
- в) покладання обов'язку відшкодувати шкоду;
- г) обмеження поведінки;
- д) приміщення до спеціальної виховної або лікувально-виховної установи [8, с. 152–153].

Звернемо увагу, що неповнолітньому може бути призначено одночасно кілька примусових заходів виховного характеру. Тривалість терміну застосування примусових заходів виховного впливу визначається органом, що призначає ці заходи, проте якщо неповнолітній систематично порушує умови, передбачені примусовими заходами виховного впливу, тоді ці засоби реагу-

вання за поданням спеціального державного органу скасовуються, і матеріали направляються для вирішення питання про притягнення неповнолітнього до кримінальної відповідальності [8, с. 152–153]. Порівнюючи примусові заходи виховного характеру Грузії із заходами в Швейцарії, зауважимо, що вони є досить схожими між собою, але досить помітно різняться від українських.

Варто виділити те, що в такій країні, як Італія взагалі немає поняття примусових заходів, що застосовуються до неповнолітніх, тому якщо правопорушнику виповнилося не більше 18 і не менше 14 років на час вчинення кримінального правопорушення, то він притягується до кримінальної відповідальності згідно із Законом. У випадку, якщо дитина на час вчинення кримінального протиправного діяння не досягла 14 років, тоді вона вважається неосудною і не підлягає притягненню до кримінальної відповідальності [9, с. 25].

Висновки. Узагальнюючи все вищенаведене, потрібно зазначити, що законодавство України є подібним із антикримінальними законами розглянутих нами держав. На території нашої держави доцільним є внесення змін у КК України в частині розширення видів примусових виховних заходів.

Примусові заходи виховного характеру, наприклад, такі як обмеження поведінки, задля якіснішого перевиховання неповнолітніх, є корисними не лише для розвитку української кримінально-правової доктрини, а й для зміни, розширення переліку варіантів кримінально-правового реагування на кримінальні правопорушення неповнолітніх з метою ефективнішого виконання завдання КК України. Для ґрунтовних кримінально-правових досліджень різновидів інших заходів кримінально-правового характеру щодо неповнолітніх та їх розвитку в напрямку адаптації вітчизняного КК України до європейських стандартів потрібно більш детально дослідити практику застосування примусових заходів виховного характеру в зарубіжних країнах.

Список використаних джерел

1. Права людини і професійні стандарти для працівників міліції та пенітенціарних установ в документах міжнародних організацій / упоряд. Т. Яблонська. Київ-Амстердам, 1996. 228 с.

2. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: Указ Президента України від

20 травня 2015 року № 276/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text> (дата звернення: 06.09.2020).

3. Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 листопада 2019 року № 1335р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/prozatverdzhennya-planu-zahodiv-z-a1335r> (дата звернення: 06.09.2020).

4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 06.09.2020).

5. Уголовный кодекс Республики Болгария / под ред. А. И. Лукашовой; пер. с болгарского Д. В. Милушева. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001. 298 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/238711/> (дата звернення: 06.09.2020).

6. Уголовный кодекс Латвийской Республики / под ред. Л. П. Лукашовой, Э. А. Саркисовой. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001. 313 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/239351/> (дата звернення: 06.09.2020).

7. Уголовный кодекс Швейцарии / под ред. А. В. Серебренниковой. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002. 350 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/239667/> (дата звернення: 06.09.2020).

8. Уголовный кодекс Грузии / под ред. З. К. Бигвава, В. И. Михайлова, О. Гамкрелидзе; пер. с грузинского И. Мериджанашвили. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002. 409 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/239238/> (дата звернення: 06.09.2020).

9. Итальянский уголовный кодекс 1930 года (первоначальная редакция) / перевод М. М. Исаева. Москва: Юридическое издательство НКЮ СССР, 1941. 163 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/2750276/> (дата звернення: 06.09.2020).

Yermak O., Suprun H.

COMPARATIVE AND LEGAL ANALYSIS OF APPLYING COMPULSORY MEASURES OF EDUCATIONAL NATURE TO MINORS IN UKRAINE AND SOME FOREIGN COUNTRIES

Minors' criminal behavior has become a significant problem for the state for a long time. Today it attracts a lot of public attention. Scholars state the need for a detailed analysis and reform of coercive measures of educational nature against minors in order to modernize the arsenal of special means of combating and preventing child crime. At the same time, special forms of criminal law response to children and adolescents' criminal illegal actions remain poorly studied. In order to study the state of criminal law enforcement of some coercive measures of

educational nature in more details, the authors turned to the legislation on criminal liability, which regulates the application of similar measures in foreign countries.

This article is devoted to the study of coercive measures of educational nature against minors in Ukraine and abroad. In this scientific paper the comparative criminal-legal analysis of the concept and types of coercive measures of educational character concerning minors provided by the Criminal Code of Ukraine (further - CC of Ukraine) with similar norms of the criminal legislation of foreign states regulating questions of special criminal-legal measures concerning persons who at the time of committing a criminal offense did not reach the age of eighteen is carried out.

The comparative analysis of the criminal legislation on applying coercive measures of an educational nature in Ukraine is carried out in comparison with the criminal laws of Switzerland, Latvia, Georgia, Bulgaria and Italy. The general conclusion is made in the article that the norms of the current Ukrainian criminal legislation need to be amended, improved and further adjusted both by scholars and by the legislator.

Key words: *coercive measures, criminal-legal measures, other measures of criminal-legal character, minors.*

References

1. Yablonska, T. (1996), Human rights and professional standards for police officers and penitentiaries in the documents of international organizations, Kyiv-Amsterdam, 228 p.

2. Ukraine (2015), *Strategy for reforming the judicial system, the judiciary and related legal institutions for 2015–2020*: Decree of the President of Ukraine, President of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text> (accessed: 06.09.2020).

3. Ukraine (2019), *On approval of the action plan for the implementation of the National Strategy for Reforming the Justice System for Children until 2023*: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv, available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-a1335r> (access date: 06.09.2020).

4. Ukraine (2001), *Criminal Code of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (accessed: 06.09.2020).

5. Lukashova, A. (2001), *Criminal Code of the Republic of Bulgaria*, St. Petersburg, 298 p., available at: <https://www.twirpx.com/file/238711/> (accessed: 06.09.2020).

6. Lukashova, A. and Sarkisova, E. (2001), *Criminal Code of the Republic of Latvia*, St. Petersburg, 313 p., available at: <https://www.twirpx.com/file/239351/> (accessed: 06.09.2020).

7. Serebrennikova, A. (2002), *Criminal Code of the Swiss Confederation*, St. Petersburg, 350 p., available at: <https://www.twirpx.com/file/239667/> (accessed: 06.09.2020).

8. Bigvava, Z., Mikhailova, V. (2002), *Criminal Code of Georgia*, St. Petersburg, 409 p., available at: <https://www.twirpx.com/file/239238/> (accessed: 06.09.2020).

9. Isayev, M. (1941), *Italian Criminal Code dated 1930*, Moscow, 163 p., available at: <https://www.twirpx.com/file/2750276/> (accessed: 06.09.2020).